

روی دیگر زبان

Michel Paradis, (ed.). *Pragmatics in Neurogenic Communication Disorders*. Pergamon Press, 1998.

در ماههای پایانی سال ۱۹۹۸ میلادی کتابی با عنوان: کاربردشناسی در اختلالات ارتباطی با منشأ عصبی از انتشارات پرگامون به ویراستاری دکتر میشل پارادی استاد و مدیر گروه زبان‌شناسی دانشگاه مک‌گیل به چاپ رسید. این کتاب دارای ۲۵۷ صفحه و شامل سه بخش، ۱۴ فصل و دو نمایه نام نویسنده و موضوعات است. پیش از پرداختن به مطالب کتاب لازم است مقدمه کوتاهی در زمینه تمایز بین توانش زبانی و توانش کاربردشناسی که موضوع اصلی کتاب و در زبان‌شناسی نظری دارای اهمیت است آورده شود.

نظریه دستوری و توانش زبانی

دستور زبان زایا یا نظریه دستوری زایا از سال ۱۹۵۷ طی ۴۰ سال تاریخ پر فراز و نشیب خود انقلاب عظیمی در پیدایش نگرش علمی نسبت به زبان انسان، ماهیت آن و شیوه‌های بررسی و آموزش و بالاخره نقش آن در آگاهی و توانمندیهای شناختی ایجاد کرده است. تا جایی که نه تنها زبان‌شناسی جایگاه خود را در میان علوم جدید تثبیت کرده، بلکه در تأسیس علوم بین رشته‌ای جدیدی مانند عصب‌شناسی زبان، روان‌شناسی زبان، هوش مصنوعی، و علوم شناختی سهم عمده‌ای داشته است. سهم این تلاشهای علمی در بررسی زوایای ناشناخته ذهن و مغز انسان و پیوند آنها با زبان نیز بسیار چشمگیر بوده است.

در عین حال، زبان‌شناسی علمی در چهارچوب «نظریه دستوری زیا» در تاریخ چهل ساله خود دچار تحولات پی‌درپی شده و با تجدیدنظرهایی با عنوانهای نظریه گشتاری، نظریه حاکمیت و وابستگی، و نظریه کمینگی در تلاش دائم برای پاسخگویی به کاستیهای این نظریه دستوری برای توصیف توانش زبان انسان بر مبنای تعریف چامسکی بوده است. چامسکی در تعریف دستور زبان گفته است: دستور زبان توصیف‌کننده و ویژگیهای جمله است (چامسکی ۱۹۸۰، ص ۲۰۶)، و توانش زبانی به دانشی اطلاق می‌شود که به کاربرد و درک ساخت دستوری جمله توجه دارد. ماهیت این توانش زبانی خودکار و ناآگاهانه به گوینده و شنونده امکان درک و تولید جمله‌های زبان را می‌دهد. ولی بررسیهای زبان شناختی از دیدگاه عصب‌شناسی نشان داده است که کارکرد عادی درک و تولید زبان در انسان از این دانش زبانی (دستوری) پا فراتر می‌گذارد، به طوری که نه تنها همه جمله‌های قابل قبول زبان را دربر نمی‌گیرد، بلکه به توانشهای شناختی بیشتری نیاز دارد. تخمین زده شده است که بیش از نیمی از جمله‌های زبان را تنها به کمک ساخت دستوری آنها و معنای لفظی نمی‌توان درک کرد. در بسیاری از جمله‌ها از ساخت ظاهری به معنا و نقش آنها نمی‌توان پی‌برد و بسیار اتفاق می‌افتد که جمله‌ای می‌گوییم ولی منظورمان چیز دیگر و یا حتی عکس معنای ساخت ظاهری آن است. جمله‌های مبهم، طنزآمیز، شوخیهای زبانی، ضرب‌المثلها، استعاره‌ها و ساختهای مجازی همه نمونه‌هایی از این دست هستند. درک و کاربرد این قبیل جمله‌ها نیاز به توانشهای شناختی فرا جمله‌ای دارد.

توانشهای شناختی را که در کاربرد و درک جمله‌های زبان دخالت دارند می‌توان به این شرح خلاصه کرد:

حافظه مفهومی و حافظه موضوعی؛ دانش عمومی گوینده؛ محدودیت‌های حافظه کوتاه مدت و دامنه توجه؛ تفسیر معنای لفظی و مجازی؛ دستور زبان و قواعد گفتمان؛ پیش‌فرضها و استنتاجها و دانشهای بافت وابسته فراجمله‌ای؛ قواعد جامعه شناختی زبان، شامل انتخابهای مناسب زبانی در موقعیتهای مختلف اجتماعی؛ دانش پیرا زبانی، شامل آهنگ گفتار، ایما و اشاره‌ها و هرگونه اطلاعی که در تفسیر جمله دخالت داشته باشد و امکان درک جمله‌های طنزآمیز، استعاری و گفته‌های غیرمستقیم را فراهم می‌کند.

مجموع این آگاهیها که ما را در درک و کاربرد بیش از نیمی از جمله‌های دستوری زبان کمک می‌کند کاربرد شناسی زبان (pragmatics) نام گرفته است. این دانشی است فراتر و متفاوت از دانش زبانی - دانش واجی، ساخت واژه‌ها، نحوی و واژگانی - و نیاز به پردازش جداگانه دارد.

در متون آسیب‌شناسی زبان و آسیب‌شناسی ارتباط کلامی برای کاربرد شناسی زبان دو حوزه

متفاوت مطرح شده است: حوزه ساختارگفتمان و حوزه معانی غیرلفظی.

این دو حوزه متفاوت بخشی از توانش ارتباط کلامی است که جداگانه آسیب‌پذیر و یا یادگرفته می‌شوند. به بیان دیگر، دانش دستوری ساخت جمله (دستور زبان جمله)، آنچه عمدتاً در دستور زبان زایا به توصیف و بررسی آن پرداخته می‌شود، و توانش کاربردشناسی (دانش فراجمله‌ای)، مستقل از یکدیگر آسیب‌پذیر می‌شوند و در ساختارهای عصبی متفاوت سازمان‌بندی و پردازش می‌شوند.

موضوع بحث این کتاب که در زیر خواهد آمد به این بخش از توانش ارتباط کلامی - کاربردشناسی - مربوط می‌شود.

محتوای کتاب را ۱۴ مقاله پژوهشی تشکیل داده که در آن کاربردشناسی زبان از زوایای مختلف از دیدگاه بالینی و آسیب‌شناسی زبان بحث و بررسی شده است. در فراهم کردن هر مقاله این مجموعه چند تن از ۲۷ پژوهشگر رشته‌های مختلف علمی علاقه‌مند به مطالعه زبان از رشته‌های عصب‌شناسی، زبان‌شناسی، روان‌شناسی، آسیب‌شناسی زبان، اختلالات ارتباطی، علم عصب پایه رفتاری و مولکولی، گوش و حلق و بینی، از ۵ کشور و ۲۷ دانشگاه و مرکز پژوهشی همکاری داشته‌اند و به‌عنوان بخشی از فعالیتهای پژوهشی کمیته زبان‌پریشی کنگره جهانی اختلالات گفتار و زبان انتشار یافته است. عنوان فصلهای چهارده‌گانه کتاب در سه بخش به این شرح آمده است:

مقدمه

رویه دیگر زبان: توانش کاربردشناختی

I آسیب‌شناسی گفتمان

۱. اختلال کاربردشناختی در بیماران مبتلا به آسیب نیمکره چپ و راست
۲. تواناییهای گفت و شنودی در بیماران مبتلا به آسیب نیمکره راست
۳. گفتگو در بیماران مبتلا به جنون: با رویکرد تحلیل گفتگو
۴. گفتمان در زبان‌پریشی روان و بیمار آلزایمر: ملاحظات زبانی و شناختی
۵. پیوستگی و با محتوایی گفتمان در دو نوع بیمار مبتلا به جنون

II سایر اختلالات کاربردشناختی

۶. اختلال نوای عاطفی گفتار پس از سکته در نیمکره راست: یک کاربرد بالینی
۷. نقش هیجان در جنبه‌های زبانی و کاربردشناسی رفتار زبان‌پریشی

۸. معنای لفظی در برابر معنای مجازی در بیماران دچار آسیب مغزی بسته
۹. انتقال بار مسؤلیت به دوش همسخن: شیوه جبرانی در اختلال کاربردشناختی در زبان اشاره و بیماران مبتلا به پارکینسون
۱۰. کاربردشناسی در جنون لوب پیشین مغز و زبان‌پریشی پیش‌رونده اولیه.

III شیوه‌های جبرانی

۱۱. کاربردشناسی در نبود گفتار شفاهی: گفتار توصیفی یک بیمار زبان‌پریش شدید و یک بزرگسال دارای محرومیت زبانی
۱۲. کاربرد ایما و اشاره به عنوان شیوه‌ای جبرانی در بزرگسالان زبان‌پریش در مقایسه با کودکان دارای اختلال زبانی ویژه
۱۳. تحلیل بین زبانی از گفتگوهای یک بیمار زبان‌پریش سه‌زبانه.

بخش نخست

بخش نخست کتاب در ۵ فصل به بررسی تمایز بین ساختار نحوی و کاربردشناختی گفتمان از دیدگاه بالینی در گروه‌های مختلف بیماران اختصاص یافته است. در فصل اول رویکردهای صوری و عملکردی نسبت به ماهیت زبان انسان بحث شده و با توجه به تمایز این دو نگرش، اختلال‌های زبانی ناشی از آسیب نیمکره چپ و راست با یکدیگر مقایسه شده است. با وجود گزارش‌های ضد و نقیض گذشته درباره توانایی‌های کاربردشناختی و رابطه آن با نیمکره آسیب دیده (چپ یا راست)، براساس گزارش‌های مستند و معتبر جدید درباره ماهیت توانایی‌های کاربردشناختی ادعا شده است که فعالیتهای ذهنی مورد نیاز برای پردازش زبان در بافت و موقعیت (فراجمله‌ای یا گفتمانی) نیاز به پردازش اختصاصی هر دو نیمکره دارد. در همین بخش، بر پایه پژوهش‌های بالینی، توانایی‌های گفت و شنودی (گفتمانی) بیمارانی که نیمکره راست آنها آسیب دیده به شیوه تجربی ارزیابی شده و با توجه به نتایج بررسی، اعلام شده در بیمارانی که نیمکره راست آنها آسیب دیده پاره‌ای دشواریها در استنباط کلامی وجود دارد. ساختارگفتمان نیز در بیماران مبتلا به جنون بررسی و ارزیابی شده و با توجه به نتایج به دست آمده از مشاهدات بالینی، به آسیب‌پذیری جداگانه گفتمان از لحاظ کاربردشناسی اشاره شده است.

فصل چهارم به ارزیابی ساختارگفتمان بین سه گروه از بیماران زبان‌پریش با شدت‌های متفاوت، بیماران مبتلا به آلزایمر و گروه شاهد اختصاص یافته و نتایج آزمون‌ها نشان داده که بین آسیب‌پذیری جداگانه توانش زبانی و توانش کاربرد شناختی در این بیماران همبستگی وجود ندارد.

در فصل پنجم ویژگیهای پیوستگی (cohesiveness) و با محتوایی (informativeness) گفتمان در دو بیمار مبتلا به جنون و آلزایمر بررسی شده و براساس نتایج، آسیب‌پذیری پیوستگی عمومی گفتار ناشی از آسیب مفهومی/شناختی فقط در گفتار بیمار آلزایمر مشاهده شده، در حالی که در جنون، ساختار کاربردشناختی گفتمان دستخوش آسیب نشده است.

بخش دوم

در بخش دوم کتاب اختلالاتی کاربردشناختی شامل نوای عاطفی گفتار، نقش هیجانی گفتار، پردازش ابهام وازگانی، معنای لفظی و مجازی و سازمان‌بندی حرکتی گفتار در بیماران مبتلا به ضایعات مغزی مختلف گزارش شده است.

در فصل نخست آسیب‌پذیری نوای عاطفی گفتار در بیماران مبتلا به ضایعه نیمکره راست در مقایسه با گروه شاهد بررسی شده است. در فصل بعدی نقش هیجانی گفتار و آسیب‌پذیری آن پس از ضایعه نیمکره راست بررسی شده است. نقش نیمکره‌ها و کارکرد هیجانی گفتار با مقایسه گفتار بیماران مبتلا به ضایعه نیمکره چپ و نیمکره راست و افراد سالم نشان داده شده است.

تمایز کارکرد نیمکره‌ها و پردازشهای مختلف از قبیل ابهام وازگانی، معنای لفظی و مجازی همراه با اجرای آزمونهای دارای واژه‌های مبهم، هم‌آوا، چند معنا و استعاری بین افراد مبتلا به ضایعه مغزی و سالم مقایسه شده است. براساس نتایج، الگوی پردازشی متفاوت و زمان واکنش طولانیتری برای پردازش در بیماران دچار ضایعه مغزی گزارش شده است. در فصل دیگری اختلال در سازمان‌بندی حرکتی رفتار زبانی سخنگویان مبتلا به بیماری پارکینسون و ناشنویان در زبان اشاره بررسی شده و تمایز اختلال در کاربرد گفتمان و واکنش متقابل بین آنها مقایسه شده است. در فصل پایانی این بخش آسیب‌پذیری توانش کاربردشناختی بین بیماران دچار جنون لوب پیشین مغز و بیماران مبتلا به زبان‌پریشی ناروان پیشرفته و زبان‌پریشی روان ارزیابی شده و نتایج نشان داده است که تمایز آشکاری در آسیب‌پذیری تواناییهای کاربردشناسی بین بیماران مبتلا به ضایعه لوب پیشین در مقایسه با دو گروه دیگر وجود دارد.

بخش سوم

بخش سوم به بررسی شیوه‌های جبرانی در نبود توانش کاربردشناختی در بیماران دچار ضایعه مغزی پرداخته است. در یک فصل تمایز بین ساختار و عملکرد زبان در دو بزرگسال دارای اختلال زبانی با منشأ متفاوت بررسی شده است. در یک بیمار، توانایی کاربرد هدفمند زبان به سبب ضایعه مغزی دچار اختلال شده و در بیمار دیگر به علت ناشنوایی مادرزادی و محرومیت محیطی

از زبان شفاهی تا بزرگسالی. در هر دو بیمار علی‌رغم ناتوانی در به کار بردن زبان شفاهی توانایی کاربردشناختی مورد بررسی محفوظ مانده است.

در فصل پایانی تمایز بین اختلال زبانی و اختلال کاربردشناسی زبانی در بزرگسالان مبتلا به زبان پریشی بررسی شده است و براساس مقایسه نتایج به دست آمده از درمان بیماران به شیوه انفرادی و گروهی بین اختلال زبانی و اختلال کاربردشناختی زبان در این بیماران رابطه معنی‌داری گزارش شده است.

مطالعه کتاب برای زبان‌شناسان، آسیب‌شناسان گفتار و زبان، روان‌شناسان و کلیه پژوهشگران علاقه‌مند به بررسی مبانی نظری و عصب‌شناختی زبان مفید خواهد بود.

رضا نیلی‌پور

از انتشارات مرکز نشر دانشگاهی

- زبانهای جهان/ کنت کاتسندر/ ترجمه رضا هیرمندی (خدادادی)
- تاریخ و تمدن بین‌النهرین (ج ۱) تاریخ سیاسی / دکتر یوسف مجیدزاده
- شرح گلشن راز/ کمال‌الدین الهی اردبیلی / مصحح دکتر محمدرضا بزرگ‌خالقی، عفت‌کرباسی
- مکالمه زبان ژاپنی / محمدرضا پرتو
- اخلاقیات / شارل هانری دوفوشه‌کور/ ترجمه ع. روح‌بخشان، محمدعلی امیرمعزی
- روان‌شناسی آزمایشی / اف. جی. مک‌گوئیگان/ ترجمه امیرخطیبی
- نگاهی به دنیای خاقانی (ج ۲ و ۳) / دکتر معصومه معدن‌کن
- روان‌شناسی شناختی برای معلمان / جان‌گلور، رویس‌رانینگ، راجر برانینگ
- ترجمه دکتر علینقی (کمال) خرازی
- تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان (ج ۱) پیدایش / دکتر ناصرالدین پروین
- روشهای تحقیق در علم سیاست / یارول مانهایم، ریچارد ریچ/ ترجمه لی‌لا سازگار
- پیدایش و گسترش مدارس جدید در دوره قاجار / دکتر اقبال قاسمی بویا
- وصایا و شفعه / محقق حلّی، شهیدثانی/ ترجمه ابوالحسن محمدی
- هستی‌شناسی (بحث وجود)/ ایل فولکیه / ترجمه یحیی مهدوی